

Museale collecties en canonisering van kunst Tentoonstellingsbeleid

Docent: M. van Rijsingen & G. Langfeld

Mylene Jankowski

10663495

Januari 2015

Constant en het canoniseringsproces in het Stedelijk Museum

Algemene inleiding

Het Stedelijk Museum Amsterdam kent een lange en positieve geschiedenis met de internationale kunstenaarsgroep Cobra, in het bijzonder met Constant Anton Nieuwenhuys, die een van de prominente leden was binnen deze naoorlogse avant-garde beweging in de beeldende kunst.

Cobra ontstond tegen de achtergrond van het decor van een roerig naoorlogs Nederland in de periode van de wederopbouw. Deze beweging was een internationaal verbond van beeldend kunstenaars, dichters en denkers. Nieuw was, dat de kunstenaars verschillende kunstdisciplines verenigden in hun werk. De Cobra groep werd na de Tweede Wereldoorlog opgericht als een vorm van anti-kunst en als reactie op de westerse beschaving; de kunstenaars wilden werk maken zonder vooropgezette ideeën. Er kwam in deze periode een einde aan een verstikkend maatschappelijk klimaat en strenge censuur, waardoor er meer ruimte ontstond en aandacht was voor avant-garde en niet-westerse kunst. Toen deze beweging ophield te bestaan in 1951, gingen Constant en zijn collega-kunstenaars ieder hun eigen weg. Terwijl 'ex-Cobra-isten' als Karel Appel en Corneille (1922-2010) met volle teugen genoten van de aandacht die hun kunstenaarschap kreeg, vertoefde Constant in de luwte van de betrekkelijke anonimiteit. Hij bleef schilderen, vanuit dezelfde betrokkenheid die voor hem ook al zo kenmerkend was in de periode van Cobra.¹ Er zijn in de periode 1959-1995, meermalen solotentoonstellingen van Constants werk samengesteld in het Stedelijk Museum te Amsterdam.

In de twee te schrijven essays stel ik als onderzoeksvraag: in hoeverre verschilt de receptiegeschiedenis van Constant als individuele kunstenaar met die van zijn periode binnen de Cobra beweging, in het bijzonder in het Stedelijk Museum? Deze tweeledige vraag zal ik beantwoorden aan de hand van respectievelijk het verzamelbeleid en de verschillende tentoonstellingen met werk van Constant in het Stedelijk Museum.

Tentoonstellingsbeleid

¹ Weitering, K. Cobra. A 1000 days of free and spontaneous art. Juli 2014. Bronnenbank Cobra Museum. 3 januari 2015 <http://www.bronnenbankcobra-museum.nl/wp-content/uploads/2014/07/Essay_1000_days_NL1.pdf>.

Constant heeft in het Stedelijk Museum in Amsterdam een tiental tentoonstellingspresentaties gehad over een periode van 50 jaar; vanaf het begin van de Cobra beweging in 1948 tot en met de laatste groepspresentatie in 1998. Zowel met de kunstenaarsbeweging Cobra is hij goed vertegenwoordigd in het tentoonstellingsprogramma van dit toonaangevende museum voor moderne kunst in Nederland en daarbuiten. En later, inmiddels werkend als individueel kunstenaar werd zijn werk meerdere malen gepresenteerd in het Stedelijk Museum. In hoeverre verschilt, of komt de receptie van Constant's individuele kunst overeen met die van zijn werk uit de Cobra periode? Is er sprake van een verschil in waardering?

Aan de hand van het tentoonstellingsbeleid dat is gevoerd in het Stedelijk Museum, en dat per paragraaf per directeurschap is ingedeeld, en de recensies die over deze tentoonstellingen zijn verschenen, zal ik in dit tweede essay de receptiegeschiedenis van Constant beschrijven.

Willem Sandberg: 1945-1963

De eerste tentoonstelling van de Cobra groep vond plaats in het Stedelijk Museum in Amsterdam in november 1949. Willem Sandberg (1897-1984) was na de oorlog benoemd tot directeur en hij had de ambitie om van het Stedelijk Museum een open huis voor eigentijdse kunst te maken. Hij stelde daarom het museum beschikbaar als een soort studio voor de kunstenaars en gaf hen de vrije hand. Kunstenaars mochten in deze periode ter plekke van alles inrichten en beschilderen zoals zij dat zelf voor ogen hadden: er kwam geen conservator of tentoonstellingsmaker aan te pas zoals gebruikelijk in de museum traditie.² Op deze manier veranderde, juist door de manier van tentoonstellen, de relatie tussen de kunstenaar en het museum, tussen de kunstenaar en het publiek en tussen het museum en het publiek. Hoewel deze tentoonstellingsproductie en -presentatie nu gezien kan worden als een vooruitstrevende revolutionaire ontwikkeling die teweeg was gebracht, werd dat toentertijd helemaal niet op die manier gewaardeerd. De kunst van Cobra werd destijds door nagenoeg iedereen verguisd. Met hun expressieve en vernieuwende werk keerden de rebelse Cobra kunstenaars zich tegen de gevestigde orde en behoudende opvattingen, waardoor hun kunstuitingen zeer negatief werden ontvangen. Zij maakten, tegen de stroom in, fantasievolle en kleurrijke kunst, aldus de critici. De Cobra leden waren volgens hen geteisterd door de tijd, die zich kenmerkte door een turbulente periode op economisch, politiek en sociaal vlak.³

Deze kritiek op de Cobra groep houdt lange tijd aan, want na deze tentoonstelling is er jarenlang geen aandacht voor de beweging. Pas decennia later, na de opheffing van de groep, vanaf 1987, werden er weer groepstentoonstellingen georganiseerd in het

² Kunstwerken van Constant die in de eerste tentoonstelling in het Stedelijk Museum te zien waren, zijn onder andere *A nous la liberté*, *L'oiseau devenu femme*, *Baisses profond*, *Barricade*, *Femme, qui a blessé un oiseau avec une feuille morte*, en *L'Animal sorcier*. *Exposition internationale d'art expérimental*. [tent.cat.] Amsterdam: Stedelijk Museum, 1949.

³ *Ibidem*.

Stedelijk Museum waaraan Cobra-leden deelnemen.⁴ Opvallend is dat er aandacht blijft bestaan voor Constant als individu. In 1953, twee jaar na het einde van de kunstbeweging, is zijn eerste tentoonstelling, samen met architect Aldo van Eyck (1918-1999), getiteld *Mens en huis* in het Stedelijk Museum te zien. Hierna volgt de tentoonstelling *Constant. Constructies en maquettes* in 1959. In deze periode begon Constant met het bouwen van architectonische modellen. Deze werden in het museum getoond samen met Constant's revolutionaire ideeën, tekeningen, over een utopische stad, 'New Babylon'. In deze periode wijdde Constant zich volledig aan dit project en had het schilderen volledig overboord gegooid. Het Stedelijk Museum heeft een aantal van deze werken, met name tekeningen, van Constant in hun collectie.⁵ Willem Sandberg (1897-1984) was tijdens deze eerste drie tentoonstellingen (1949, 1953, 1959) van Constant directeur van het Stedelijk Museum. Om dit specifieke deel van Sandberg's tentoonstellingsbeleid te vergelijken met zijn verzamelbeleid in deze zelfde periode, is interessant. Sandberg had namelijk maar één werk van Constant aangekocht tijdens zijn directoraat. Uit het verzamelbeleid alleen dacht ik af te kunnen lezen dat Sandberg niet expliciet geïnteresseerd was in Constant, maar op basis van de bovengenoemde tentoonstellingen uit deze periode, moet deze conclusie worden bijgesteld: Sandberg heeft wel degelijk interesse getoond in de kunst van Constant. Opvallend is dat onder het bewind van Sandberg, van Karel Appel (1921-2006) ook maar één solotentoonstelling te zien is geweest, ondanks Sandberg's voorliefde voor zijn manier van werken.⁶

Edy de Wilde: 1963-1985

De eerstvolgende tentoonstellingen met werk van Constant in het Stedelijk Museum zijn georganiseerd in de jaren '70. Van 1963 tot 1984 bekleedde Edy de Wilde (1919-2005) de positie van directeur. In deze periode heeft hij een vijftal kunstwerken van Constant verworven en twee tentoonstellingen georganiseerd. Wanneer het aantal werken in het kader van het verzamelbeleid van De Wilde wordt vergeleken met het aantal tentoonstellingen van Constant in het Stedelijk Museum in diezelfde periode van tweeëntwintig jaar, dan lopen beide parallel: de belangstelling voor het verwerven van zijn werk en het samenstellen van tentoonstellingen met werk van Constant (als individueel kunstenaar) is, naar mijn mening, gelijkwaardig.

In 1975 wordt in het kader van zijn solotentoonstelling, *Constant. Een illustratie van vrijheid*, uitsluitend aandacht besteed aan zijn tekeningen. In 1978 waren er in Amsterdam tegelijkertijd drie tentoonstellingen van Constant te zien. Galerie Collection d'Art toonden aquarellen en tekeningen, de Printshop van Piet Clement etsen en enkele litho's en er vond in het Stedelijk Museum een overzichtstentoonstelling plaats met 22 grote doeken van Constant's schilderkunst uit de periode 1969-1977. Want in deze periode had Constant de penselen weer opgepakt en had afstand genomen van zijn architectonische ideeën. Wanneer Constant weer gaat schilderen in de late jaren '60, is

⁴ ADLIB: bijlage tentoonstellingen Cobra en Constant.

⁵ Collectie Stedelijk Museum Amsterdam.

⁶ Karel Appel Foundation. 11 januari 2015

<<http://www.karelappelfoundation.com/index.cfm/karelappel/life/solo-exhibitions/>>.

zijn schilderstijl opmerkelijk veranderd: hij heeft gekozen voor veel zachtere, pastelachtige kleuren, waardoor zijn schilderijen op aquarellen lijken. *De bekering van Venus, allegorie, La blouse hongroise* en *De ontmoeting tussen Ubu en Justine* zijn hier goeie voorbeelden van, die ook in de tentoonstelling te zien waren.⁷ De figuren in de schilderijen uit deze tijd zijn ontleend aan de Europese literatuur en schilderkunst.⁸ Volgens Lily van Ginniken, van *De Volkskrant*, “kan je op het eerste gezicht genieten van de kleurencompositie, maar van de voorstelling begrijp je pas iets als je Constants iconografische verklaring gelezen hebt.”⁹ Daarbij meent Mathilde Visser, van *Het Financieele Dagblad*, dat het exceptioneel is dat een schilder de erezaal van het Stedelijk Museum krijgt aangeboden voor zijn tentoonstelling. Zij zegt in haar recensie dat dit te maken heeft met de grote bewondering die directeur De Wilde voor Constant had. Alleen al het betreden van deze zaal is “een evenement”, volgens Visser.¹⁰

Wim Beeren: 1985-1993

Onder het bewind van Wim Beeren (1928-2000) is geen werk aangekocht van Constant en heeft geen solotentoonstelling plaatsgevonden. In 1987 is slechts één groepstentoonstelling georganiseerd met werk van Appel, Constant, Dubuffet, De Kooning en Bram van Velde. Hier was dus een select groepje, Nederlandse en internationale, kunstenaars bij betrokken en daarbij werd er uitsluitend werk getoond uit de eigen museumcollectie. Ook liep deze tentoonstelling voor relatief korte tijd in vergelijking met andere exposities waaraan Constant heeft deelgenomen. Dit zijn allerlei motieven die erop duiden dat deze tentoonstelling niet omvangrijk was en er niet op gericht was een groot publiek te bereiken.¹¹

Rudi Fuchs: 1993-2003

Pas in de jaren '90 lijkt de carrière van Constant een hoogtepunt te hebben bereikt, alleen al op basis van de tentoonstellingen gehouden in het Stedelijk Museum. Onder leiding van Rudi Fuchs (1942) zijn maar liefst, in tien jaar tijd, vier tentoonstellingen georganiseerd waar Constant deel van uitmaakte. In 1994 nam Constant deel aan een grote groepstentoonstelling, genaamd *Couplet 1*. Deze tentoonstelling maakte deel uit van een groter geheel, namelijk ‘vier coupletten’: een reeks van vier tentoonstellingen, een soort kwartet, waarvan elk kwartaal één werd getoond in het Stedelijk Museum. In deze serie hanteerde Fuchs twee principes: de werken werden consequent gecombineerd op basis van contrast of op basis van overeenkomst.¹² Constant bevond

⁷ Het schilderij *De Ontmoeting tussen Ubu en Justine* is tevens aangekocht door het Stedelijk Museum in 1976.

⁸ *Constant. Schilderijen 1969-77*. [tent.cat.] Amsterdam: Stedelijk Museum, 1978.

⁹ Ginniken, Lily van. ‘Constant: ‘Gewoon maar bezig blijven met ‘t een en ander’’. *De Volkskrant*, 25.03.1978.

¹⁰ Visser, Mathilde. ‘Kunstkroniek’. *Het Financieele Dagblad*, 31.03.1978.

¹¹ Niet kunnen vinden welke werken van Constant hier te zien waren en wat zijn rol binnen deze tentoonstelling was.

ADLIB, Bibliotheekcatalogus Stedelijk Museum, Amsterdam.

¹² Bertheux, Maarten. Nieuwenhuyzen, Martijn van. *Couplet 1*. [tent.cat.] Amsterdam: Stedelijk Museum, 1994.

zich in deze opstelling te midden van meerdere belangrijke beeldend kunstenaars, grote namen, zoals Pablo Picasso, Anself Kiefer en Kazimir Malevich. Dat Constant zich mocht voegen in dit rijtje, duidt er op dat hij gelijkwaardig werd geacht aan deze toonaangevende internationale kunstenaars.

Een jaar later, in 1995, is in het Stedelijk Museum voor het laatst een solotentoonstelling van Constant te zien geweest. Deze tentoonstelling, *Constant: Schilderijen 1948-1995*, betrof een retrospectief overzicht van zijn werk; wat de kunstenaar allemaal had bereikt in zijn carrière. Op hetzelfde moment was er een overzichtstentoonstelling in het Gemeentemuseum in Den Haag te zien. Ter gelegenheid van zijn 75-ste verjaardag waren de overzichten tegelijkertijd te zien in beide musea. De tentoonstelling in het Stedelijk Museum omvatte 75 schilderijen die een verloop in de tijd toonden. Werken uit zijn Cobra tijd, die hier werden getoond, waren onder andere *Femme qui a blessé un oiseau avec un feuille morte* en *Barricade*. Deze waren ook te zien in de eerste Cobra tentoonstelling in 1949. Verder waren er meerdere werken te zien, die in de overzichtstentoonstelling in 1978 te zien waren: *Ode à l'Odéon*, *Les touristes*, *Terrain vague III*, *La blouse hongroise* en *De ontmoeting tussen Ubu en Justine*.¹³

Het Stedelijk Museum legde de nadruk op de vrijgevochten Constant, de kunstenaar die een opmerkelijke weg was ingeslagen. Deze tentoonstelling is uitgebreid besproken in de pers. Pietje Tegenbosch heeft de solotentoonstelling *Constant: Schilderijen 1948-1995* gerecenseerd. Zij schreef toen in *Het Parool* dat Constant in eerste instantie altijd gekoppeld wordt aan de Cobra beweging. Volgens Tegenbosch was dat op te maken uit hoe productief Constant was in de Cobra-jaren. Maar, meent zij, het is wel zo dat Constant meer wil zijn dan Cobra alleen. Na zijn Cobra-tijd raakte Constant teleurgesteld in het al te individualistische kunstenaarschap en besloot hij uitsluitend het marxistische pad op te gaan. Volgens Tegenbosch kunnen eigenzinnigheid en flexibiliteit Constant niet ontzegd worden. Maar de recente werken van Constant hebben niet de overtuigingskracht die het vroegere werk wel heeft. Constants nieuwe werken zijn niet expressief, niet functioneel als drager van een of andere schilderkunstige inhoud, en dus leeg mooi, volgens Tegenbosch.¹⁴ Zij uit zich wat kritischer over het nieuwste werk van Constant, maar geeft geen negatief oordeel over zijn integrale oeuvre, waar het in deze tentoonstelling toch om draait.

Willem Ellenbroek, van *De Volkskrant*, meende dat er altijd aandacht is geweest voor Cobra; aandacht die in de jaren negentig van de twintigste eeuw alleen nog maar was toegenomen. In ditzelfde jaar werd zelfs de opening verricht van het Cobra Museum voor Moderne Kunst in Amstelveen, als kers op de taart. In de vijftig jaar van zijn kunstenaarschap is Constant verschillende keren radicaal van stijl veranderd, constateert Ellenbroek. Er gaapt een eeuw van verschil tussen het expressionisme in de schilderijen uit zijn Cobra-jaren en de bedachtzame penseelstreek van zijn laatste werk. Maar ondanks dit verschil blijft hij onderwerp van aandacht en is de criticus lovend.¹⁵

¹³ *Constant. Schilderijen 1948-1995*. [tent.cat.] Amsterdam: Stedelijk Museum, 1995.

¹⁴ Tegenbosch, Pietje. 'Exposities Constant in twee steden.' *Het Parool*, 14.12.1995.

¹⁵ Ellenbroek, Willem. 'De wereld van Constant kent in zijn zorgen geen grenzen.' *De Volkskrant*, 7.12.1995

De laatste twee groepstentoonstellingen, die in het Stedelijk Museum zijn gehouden en waar Constant deel van uitmaakte, waren in 1996 en 1998. *Cobra en de jaren vijftig*, in 1996, gaat over de relatie van de kunstenaarsgroep met het Stedelijk Museum. De tentoonstelling moest een goed beeld geven van de collectie die in de tweede helft van de twintigste eeuw is samengesteld. De Cobrawerken uit de collectie van het Stedelijk Museum maakten in 1996 een omvangrijke tournee langs verschillende vooraanstaande Europese musea. Daarbij werd deze tentoonstelling van juli tot en met september in het museum getoond, bijna twee keer zo lang als de andere tentoonstellingen waar Constant's werk deel van uitmaakte.¹⁶ Dit wijst erop dat deze tentoonstelling een zeer breed publiek heeft bereikt en internationaal op de kaart stond. Ook laat dit zien dat Cobra pas veel later werd gewaardeerd door het publiek en critici, dan in de tijd zelf, toen de groep in opmars was.

Sven Lütticken, toentertijd criticus van *Het Parool*, is echter niet geheel positief over de tentoonstelling en Cobra als groep. Hij meent dat de artistieke resultaten gering zijn. Ondanks dit, zegt Lütticken, "dat enkele van Constants vroege werken niettemin behoren tot het beste van wat Cobra aan schilderkunst heeft opgeleverd." Daarbij is zowel bij dit artikel als de recensie in het *NRC Handelsblad*, over dezelfde tentoonstelling, een afbeelding van het kunstwerk *Verschroeiide aarde II* (1951) van Constant geplaatst. De laatste groepstentoonstelling waar Constant deel van uitmaakte in het Stedelijk Museum vond in 1998 plaats, en toonde prenten van Appel, Constant, Corneille en Jorn uit de museumcollectie.

Conclusie

Samenvattend kan hieruit worden opgemaakt dat Constant gedurende zijn hele carrière als beeldend kunstenaar is gewaardeerd. Zelfs na de opheffing van Cobra – die als groep in de jaren '50 in een ander daglicht stond – bleef hij in de belangstelling staan als individueel kunstenaar. Ook ondanks zijn drastische verandering in manier van werken in de jaren '60, bleef er toch interesse bestaan in zijn schilderkunst. De kunstenaarsbeweging Cobra werd in de tijd dat de beweging is opgericht en tot wasdom kwam, matig positief ontvangen en werd pas vanaf de jaren '80, in het Stedelijk Museum in Amsterdam, erkend als avant-gardistische stroming. Mede hierdoor genoot de populariteit voor Constant een kleine opleving.

De Wilde en Fuchs hebben als directeuren van het Stedelijk Museum veruit de meeste aandacht aan Constant besteed. Zowel in het kader van het verzamelbeleid als in de bovengenoemde tentoonstellingen die hebben plaatsgevonden. Beide hebben zij in de verschillende kunstuitingen van Constant interesse getoond. Ook hebben zij allebei een overzichtstentoonstelling van Constants werk georganiseerd, die als publiekstrekker heeft gegolden.

De overzichtstentoonstelling uit 1978 en met name de grote overzichtstentoonstelling uit 1995 zijn goed ontvangen in de pers en laten een positieve

¹⁶ Niet kunnen vinden welke werken van Constant hier werden getoond. Stedelijk Museum, tentoonstellingen. 13 januari 2015 <<http://www.stedelijk.nl/tentoonstellingen/cobra-en-het-stedelijk>>.

receptie zien van Constant als individueel kunstenaar en lid van de Cobragroep. In het kader van deze laatste overzichtstentoonstelling passeert al zijn werk de revue, zijn verschillende manieren van werken door de jaren heen zijn daarin naar voren gebracht, en zo werden critici destijds in de gelegenheid gesteld een duidelijke mening te vormen.

Tot aan zijn dood in 2005 zijn er zowel in het Stedelijk Museum als in verschillende buitenlandse instellingen tentoonstellingen te zien geweest. Op dit moment wordt er vooral nog aandacht aan zijn oeuvre geschonken in het Cobra Museum; waar zowel de Cobra groep, als Constant zelf dagelijks worden geprezen en getoond aan een internationaal cultureel geïnteresseerd publiek.

Cobra groepstentoonstellingen in het Stedelijk Museum Amsterdam

Exposition internationale d'art experimental
November 1949.

Eigen collectie: Appel, Constant, Dubuffet, De Kooning, Bram van Velde
Januari-Februari 1987.

Couplet 1, Giovanni Segantini, Pinot Gallizio, Lucio Fontano, Karel Appel, Markus Lüpertz, Donald Judd, Arnulf Rainer, Constant, Pablo Picasso, Marc Chagall, Kazimir Malevich, Joseph Beuys, Anton Heyboer, Gilbert & George, Anself Kiefer, Ettore Sottsass
Februari 1994.

Cobra en de jaren vijftig
Juli-September 1996.

Appel, Constant, Corneille, Jorn: prenten uit de collectie
Oktober-December 1998.

Constant solotentoonstellingen in het Stedelijk Museum Amsterdam

Mens en huis, (met Aldo van Eyck)
November 1952-Januari 1953.

Constant. Constructies en maquettes
Mei-Juni 1959.

Constant. Een illustratie van vrijheid, tekeningen
November 1974-Januari 1975.

Constant: schilderijen 1969-1977
Maart-Mei 1978.

Constant: schilderijen 1948-1995
November 1995-Januari 1996.

Literatuurlijst

Bertheux, Maarten. Nieuwenhuyzen, Martijn van. *Couplet 1*. [tent.cat.] Amsterdam: Stedelijk Museum, 1994.

Constant. Schilderijen 1969-77. [tent.cat.] Amsterdam: Stedelijk Museum, 1978.

Constant. Schilderijen 1948-1995. [tent.cat.] Amsterdam: Stedelijk Museum, 1995.

Ellenbroek, Wilem. 'De wereld van Constant kent in zijn zorgen geen grenzen.' *De Volkskrant*, 7.12.1995

Ginniken, Lily van. 'Constant: 'Gewoon maar bezig blijven met 't een en ander''. *De Volkskrant*, 25.03.1978.

Tegenbosch, Pietje. 'Exposities Constant in twee steden.' *Het Parool*, 14.12.1995.

Visser, Mathilde. 'Kunstkroniek'. *Het Financieele Dagblad*, 31.03.1978.

Weitering, K. Cobra. A 1000 days of free and spontaneous art. Juli 2014. Bronnenbank Cobra Museum. 3 januari 2015 < http://www.bronnenbankcobra-museum.nl/wp-content/uploads/2014/07/Essay_1000_days_NL1.pdf>.